

**MINISTERUL EDUCAȚIEI NAȚIONALE
UNIVERSITATEA „1 DECEMBRIE 1918” DIN ALBA IULIA
FACULTATEA DE TEOLOGIE ORTODOXĂ
ȘCOALA DOCTORALĂ DE TEOLOGIE**

**PROBLEMATICA TANATOLOGICĂ ÎN FILOZOFIA RELIGIOASĂ
ELENISTICĂ ȘI INTERFERENȚELE EI CU TEOLOGIA
FILOCALICĂ A PRIMELOR VIII SECOLE**

- rezumatul tezei de doctorat –

**Coordonator științific:
Pr. Prof.univ.dr. Emil Ioan Jurcan**

**Doctorand:
Laurențiu-Sorin Ormenișan**

**Alba Iulia
2017**

Problematika tanatologică în filozofia religioasă elenistică și interferențele ei cu teologia filocalică a primelor opt secole

-rezumat-

Cuvinte cheie: *μελέτη θανάτου, exercițiu al morții, asumarea morții, moarte împlinită, despărțirea sufletului de trup, tanatologie, platonism, destinul sufletului, exercițiu al vieții, asceză, anahoreză, desprindere de trup, antropologie, trihotomism, dualism, renaștere, autonomia sufletului, moarte mistică, ritual, viață veșnică.*

În cadrul Istoriei și Filozofiei Religiiilor, nu puțini sunt cei care abordează tema morții, din diverse unghiuri și perspective. Moartea ocupă un loc aparte în arealul filozofiei religiilor, ea este analizată din punct de vedere religios, cultural, ritualic, cosmic, mitologic, și în același timp moartea stă în legătură cu fiecare act important al vieții omului. În acest fel putem vorbi de moarte și naștere, moarte și sexualitate, moarte inițiatică, etc.

Lucrarea caută să arate importanța continuității înțelegerii conceptului de *μελέτη θανάτου*, din perioada mitologică și filozofică greacă până la infuzarea conceptului în creștinism. Am analizat acest concept din cultura și filozofia greacă, și caracteristicile primite în creștinism, tocmai pentru că noua religie a găsit în cultura filozofilor greci nu doar o terminologie complexă ci și legi comune spiritului uman. După cum amintea profesorul Jaeger Werner, filozofia și cultura greacă a intuit ceea ce avea să gândească omenirea peste veacuri.

Teza este alcătuită din două părți. Partea întâi *Rădăcina unei probleme și răspunsurile primite*, cuprinde trei capitole, iar partea a doua a lucrării *Creștinismul și transformarea opticii tanatologice*, este format din patru capitole.

În primul capitol am analizat conceptul din perspectivă mitologică. În scrierile homerice, conceptul are înțelesul de efort în vederea dobândirii lui *arête*,

ideal pentru care viața însăși merită jertfită, iar în acest fel omul simplu poate deveni erou. Acest lucru îl vedem la Odiseu, prin refuzul nemurii, în schimbul unei vieți trăite cu conștiința împlinită. Cealaltă parte a analizei mitologice este orfismul. Analiza conceptului la orfici reprezintă o cheie în înțelegerea viitoare a dezvoltării conceptului urmărit. În cadrul ritualurilor care se practicau la orfici, se căuta dobândirea unei stări noi, care trebuia asumată în viața de zi cu zi printr-un mod de viață orfic. Orfismul a născut ideea întemnițării sufletului în trup.

Un urmaș formator al concepției orfice îl reprezintă Pitagora. Filozoful crotonian a înțeles și și-a asumat *μελέτη θανάτου*, într-un cadru restrâns, printr-un anumit mod de viață, dar mai ales printr-o serie de reguli și principii specifice. O altă înțelegere a lui *μελέτη θανάτου* la presocratici îl reprezintă analiza *kosmos*-ului. Pentru aceștia *kosmosul* reprezintă îmbinarea dintre frumos, echilibru, mișcare ordonată, ceea ce nu se regăsește și în om, dar după care tânjesc filozofii.

Heraclit prezintă un alt mod de vedere al conceptului, chiar dacă față de cel amintit anterior este la polul opus. În acest fel, principiul analitic al lui *μελέτη θανάτου* îl reprezintă autocunoașterea. Parmenide, întrevede *μελέτη θανάτου* ca un efort de neîncredere în simțuri, văzute ca înșelătoare și distorsionante ale adevărului. În același fel, este susținută această concepție și de ucenicul său Zenon. Tot acest filozof amintește că adevărata filozofie este folosită pentru „a învăța a muri”.

În capitolul al doilea, în *Triada pilonilor filozofiei antice grecești*, conceptul de *μελέτη θανάτου* devine mult mai pregnant. La Socrate, conceptul este pus în legătură cu destinul veșnic al sufletului. În ultimul dialog al lui Socrate, *μελέτη θανάτου* este legat atât de cunoașterea de sine cât și de un integrism etic, dar și de cuvintele și gesturile din ultima zi a vieții. La ucenicul lui Socrate, Platon, întâlnim conceptul în relație cu caracterul dual al omului, având două caracteristici principale, prima de *sinanthroizo*, iar a doua de *omiosis to theu*, iar acest lucru este redat prin mai multe exemple în mitul peșterii din Republica, ca obișnuință, și în același timp ca efort în vederea dobândirii unei înțelegeri cât mai

obiective. Dacă la Platon, omul se împlinește în transcendent, la Aristotel, discrepanța dintre realitate și lumea Ideilor reprezintă o prăpastie, care nu a putut fi trecută cu vederea, tocmai pentru că omul trebuie să fie împlinit și în această viață. Aristotel mută efortul de împlinire a omului în imanent. Caracterul lui *μελέτη θανάτου* la Aristotel, este strâns legat de trăirea virtuoză și cinstită.

Perioada elenistică, chiar dacă este văzută, din perspectivă filozofică, ca fiind o perioadă de decadență, din punct de vedere al conceptului, ea reprezintă o îmbogățire și o dezvoltare atât de mare, încât *μελέτη θανάτου* intră din cadrul filozofiei în cel religios și existențial. În cadrul stoicismului, *μελέτη θανάτου*, este văzut ca asumare continuă a intenției morale, și care se face nu fără efort. Moartea este văzută ca act simplu, care poate fi depășită, dacă omul va lua aminte la sine. O altă caracteristică a lui *μελέτη θανάτου* o reprezintă asumarea conștiinței a prezentului și valorificarea lui. Important să amintim că acest concept este considerat de stoici ca examen de conștiință prin efortul de repetare a dogmelor și maximelor fundamentale, cu caracter terapeutic. În același timp, scrutarea conștiinței, trimite tot spre un mod de asumare a unei morți împlinite.

În efortul de dobândire a ataraxiei, pentru păstrarea unei conștiințe cât mai obiective, se folosea *premeditatio mallorum*, în vederea obișnuirii omului cu greutățile și încercările vieții. În starea de exercitare al lui *premeditatio mallorum*, omul caută să se analizeze sub *specie aeternitatis*, ca nerămânere în această viață, acest exercițiu având scopul de îndreptare a faptelor rele în sensul corectării acțiunilor. *Premeditatio mallorum* este pus în legătură cu caracterul negativ al lui *μελέτη θανάτου*, ca trăire în proximitatea morții. Caracterul pozitiv al lui *μελέτη θανάτου* în stoicism este dat de rațiunea universală, în vederea despovărării omului de grijile inutile.

Pentru școala epicureică, *μελέτη θανάτου*, reprezintă un mijloc de dobândire a *autarhieii*, prin renunțarea la toate formele artificiale impuse de societate, care oferă o viață lipsită de neliniști inutile, și dobândirea stării de deplină libertate. Un alt aspect în cadrul acestei școli îl reprezintă conștientizarea propriei existențe prin

bucuria de a fi și de a trăi clipa, ca singur lucru pe care îl putem stăpâni și de care ne putem bucura. Cele patru puncte specifice, *τετραφάρμακος*—ul epicureic, care au rolul de liniștire sufletească, acestea sunt următoarele: binele e ușor de dobândit, răul e ușor de suportat, zeii nu sunt de temut și moartea nu trebuie să ne înfricoșeze. O altă idee privind depășirea morții și practicarea lui *μελέτη θανάτου*, o reprezintă explicarea tuturor proceselor pentru a dobândi starea de liniște.

În neoplatonism, *μελέτη θανάτου* reprezintă un efort exclusiv al minții, prin dobândirea extazului ca efort de ieșire din sine, și depășirea stării degradante a lumii. Neoplatonismul plotinian nu a reprezentat o mișcare a maselor, ci a unui grup restrâns, exclusivist.

În cea de-a doua parte a lucrării, *μελέτη θανάτου* este prezentat în cadrul creștinismului și a influențelor din spațiul filozofiei grecești. În scrierile sale, Sfântul Clement Alexandrinul înțelege *μελέτη θανάτου* ca un efort continuu de substituire a activităților trupești cu cele sufletești, păstrând structura platonice a celor trei părți ale sufletului. Ca și notă creștină a lui *μελέτη θανάτου*, scrierile părintelui alexandrin ilustrează conceptul mai întâi prin imitarea lui Hristos în biruirea patimilor și în al doilea rând prin martirajul gnostic și asumarea deplină a conștiinței de creștin. Tot în cadrul alexandrin, Origen, prezintă conceptul în cadrul antropologiei pnevmatice, ca dar indelebil, dar pe care cei nevrednici nu îl vor mai avea în lumea cealaltă. Un chip al lui *μελέτη θανάτου* îl întrevide Origen în Taina Sfântului Botez, pe care o percepe ca pe o moarte față de lume. Un caracter specific primei perioade creștine al lui *μελέτη θανάτου* îl reprezintă martirajului atât ca act, cât și ca și conștiință, ambele având un caracter harismatic. În finalul capitolului, conceptul *μελέτη θανάτου* este prezentat ca trăire paradoxală în cadrul creștinismului alexandrin.

În capitolul al doilea am prezentat conceptul la Părinții capadocieni. O notă definitivă a conceptului în contextul capadocian îl reprezintă atât chenoza cât și caracterul personal. În prezentarea lui *μελέτη θανάτου*, părinții capadocieni pornesc de la efemeritatea vieții și nevoia cunoașterii de sine. La Sfântul Vasile cel

Mare, *μελέτη θανάτου* este strâns legat de *θεωρημάτων συνεστάναι*, dar în același timp și de Taina Sfântului Botez, ajungând până la a vedea *μελέτη θανάτου* ca trăire în trup străin, cum însuși a practicat și mărturisit.

La Sfântul Grigorie de Nazianz întâlnim conceptul sub forma platonicească cu diferența că trupul are o valoare deosebită, iar atenția trebuie pusă pe efortul minții de a analiza lucrarea tainelor lui Dumnezeu. De asemenea, sfântul susține necesitatea înfățișării prezenței morții în proximitatea vieții pentru a o putea birui. Sfântul Grigorie de Nyssa vede în *μελέτη θανάτου* dobândirea unei stări de ubicuitate a sufletului. Dialogul cu sora mai mare, Macrina, evidențiază punctele creștine ale lui *μελέτη θανάτου* spre deosebire de dialogul *Phaidon*, de unde și conchide că prin învierea trupului, care pentru platonism este de neconceput, pentru creștin moartea fizică își pierde tragismul.

În sinteza filocalică, *μελέτη θανάτου*, este legat de viața omului, un echilibru între puterile sufletești și cele trupești. În acest fel, cel mai prolific părinte care pune în lumină atât importanța filozofiei cât și a unei vieți creștine asumate este Evagrie Ponticul. *Μελέτη θανάτου* este legat de starea de nepătimire în urcușul duhovnicesc, dar în același timp este văzut și ca mijloc de luptă împotriva *akediei*. Sfântul Macarie Egipteanul vede *μελέτη θανάτου* ca efort de ieșire din propriul egoism, și trăirea vieții aproapelui. Sfântul Diadoh al Foticeii înțelege *μελέτη θανάτου* ca un martiraj al conștiinței, asumat prin acceptarea suferințelor trupești, a ispitelor diavolești și a efortului de dobândire a virtuților.

În ultimul capitol, am prezentat concepția Sfântului Maxim Mărturisitorul despre *μελέτη θανάτου*, manifestat atât prin gândirea paradoxală, cât și ca asumare a durerii și fugă de plăceri. O altă caracteristică o reprezintă dobândirea vieții lui Adam. Sfântul Maxim vede și în rugăciune, care este o înveșnicire a dialogului cu Dumnezeu, un mod de a ne păstra gândul la existența noastră efemeră. La Sfântul Ioan Scărarul, *μελέτη θανάτου* este analizat în cea de-a șaptea treaptă a lucrării, unde este descris ca extaz extrem, în care omul nu mai știe nimic de sine, întrucât nu se mai află în trup, stare apropiată de cea a unei morți clinice. Chiar dacă

identifică chilia cu un mormânt din care izvorăște lumină, mai multe exemple și prezentări ne fac să înțelegem că în efortul ascetic al omului, psihologizarea lui *μελέτη θανάτου* se vădește a aluneca pe panta imaginarului. Această înțelegere nu va fi lipsită de urmări, tocmai pentru că lucrarea sfântului sinait a avut o influență covârșitoare în spațiul răsăritean; de aceea influența este resimțită și la alți scriitori creștini, precum Sfântul Teodor Studitul, iar câteva secole mai târziu la Sfântul Simeon Metafrastul.

Filozofia greacă a furnizat creștinismului nu doar concepte, ci și terminologie, dar mai ales o experiență de care o seamă de Sfinți nu au putut face abstracție în vederea unei *preparatio evangelica*. Din punct de vedere al istoriei religiilor, cunoașterea filozofiei antice ne ajută să înțelegem complexitatea spiritului uman în căutarea desăvârșirii. Filozofia greacă a oferit creștinismului o experiență, tocmai datorită faptului că omul ca spirit este supus unor legi comune.

Asumarea corectă a lui *μελέτη θανάτου*, depășește un simplu efort de mortificare, el dă o pregustare a bucuriei pascale, care așază sufletul în așteptarea eshatologică între *deja* și *nu încă*.

BIBLIOGRAFIE

IZVOARE, AUTORI PATRISTICI ȘI FILOZOFI ANTICI

1. *Biblia sau Sfânta Scriptură*, ediția jubiliară a Sfântului Sinod, versiune diortosită după Septuaginta, redactată și adnotată de Bartolomeu Valeriu Anania, Arhiepiscopul Clujului, sprijinit de numeroase alte osteneți, București, E.I.B.M.B.O.R., 2001.
2. ARISTOTEL, *De Anima, Parva naturalia*, Traducere și note de Șerban Mironescu, Constantin Noica și N. I. Ștefănescu, Posfață și îngrijire de Gheorghe Vlăduțescu, București, Edit. Științifică, 1996.
3. ARISTOTEL, *Etica Nicomahică*, traducere de Stela Petecel, ediția a II-a, București, Edit. Iri, 1998.

4. ARISTOTEL, *Metafizica*, Traducere de Ștefan Bezdechi, București, Edit. Iri, 1996.
5. AURELIUS, Marcus, *Către sine însuși*, studiu introductiv de Vasile Pârvan, traducere din greacă de Ștefan Bezdechi, București, Edit. Vestala, 1999.
6. CLÉMENT, d'Alexandrie, *Les Stromates*, tome II, Sources Chrétiennes, (SC) 279, Commentaire, bibliographie et index par Alain Le Boulluec, Réimpression de la 1ère édition revue et corrigée, Les Éditions du Cerf, Paris, 2009.
7. CONFUCIUS, *Analecte*, Traducere din limba chineză veche, studiu introductiv, tabel cronologic, note și comentarii de Florentina Vișan, București, Edit. Humanitas, 1995.
8. EPICTET, *Manualul și fragmente*, Traducere de C. Fedeleș și D. Burtea, București, Edit. Saeculum Vizual, 2002.
9. EVAGRIE Ponticul, *Scolii la Pilde și Ecclesiast*, traducere din lb. greacă veche, introducere și note de Ierom. Agapie Corbu, București, Edit. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 2017.
10. HOMER, *Odiseea*, Traducere de George Murnu, București, Edit. Univers, 1971.
11. IUSTIN, Martirul și Filosoful, *Dialog cu iudeul Trifon*, în *Apologeti de limbă greacă*, în col. P.S.B. 2, traducere, introduce, note și indici de Pr. Prof. Olimp Căciulă, Pr. Teodor Bodogae, Pr. Prof. D. Fecioru, București, Edit. I.B.M.B.O.R., 1980.
12. LAERTIOS, Diogene, *Despre viețile și doctrinele filozofilor*, Traducere din limba greacă de prof. C.I. Balmuș, Studiu introductiv și comentarii de prof. Aram M. Frenkian, București, Edit. Academiei Republicii Populare Române, 1963.
13. LAO ZI, *Carte despre Dao și Putere (Dao de Jing)*, Introducere, traducere și note din chineza veche de Dinu Luca, București, Edit. Humanitas, 1993.
14. MACARIE, Sfântul Egipteanul, Sfântul GRIGORIE de Nyssa, Sfântul EPIFANIE de Salamina, *Scrieri duhovnicești și omilii*, în Col. „P.S.B.” nr. 12 Serie nouă, Traducere, introducere din lb. greacă veche de Maria-Iuliana Rizeanu, Florin Filimon și pr. Ilie Toader, București, Edit. Basilica, 2014.

15. MAXIM Sfântul Mărturisitorul, *Ambigua, Tâlcuiri ale unor locuri cu multe și adânci înțelesuri din Sfinții Dionisie Areopagitul și Grigorie Teologul*, în col. PSB 80, Traducere, introducere și note de Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, București, Edit. IBMBOR, 1983.
16. MAXIM, Sfântul Mărturisitorul, *Mistagogia: cosmosul și sufletul, chipuri ale Bisericii*, Introducere, traducere și note și două studii de Pr. Prof. dr. Dumitru Stăniloae, București, Edit. IBMBOR., 2000.
17. PLATON, *Opere I- VII*, Ediție îngrijită de Petru Creția și Constantin Noica, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1976-1993.
18. SENECA, Annaeus Lucius., *Scrisori către Lucilius*, Traducere și note de Gheorghe Guțu, București, 1967.
19. SENECA, Lucius Annaeus, *Scrieri filozofice alese*, traducere de Paula Bălașa, Elena Lazăr, Nicolae Mircea Năstase, Svetlana Sterescu, București, Edit. Minerva, 1981.
20. SOFOCLE, *Tragedii*, Traducere, prefață, note și indici de George Fotino, București, Edit. pentru Literatură Universală, 1969.
21. XENOFON, *Amintiri despre Socrate*, Traducere, note și postfață de Grigorie Tănăsescu, Chișinău, Edit. «Hyperion», 1990.

DICȚIONARE ȘI ENCICLOPEDII

22. ***, *Encyclopedia of religion*, Second edition, Tome X, New York, 2005.
23. BAILLY, Anatole, *Dictionnaire Grec-Français*, Editon revue par L. Sechan et P. Chantraine, Paris, Editure Hachette, 2000.
24. DAVY, Marie-Madeleine, *Enciclopedia doctrinelor mistice: creștinism occidental, ezoterism, protestantism, islam*, Traducere din franceză de Iolanda Iavorski și Beatrice Stanciu, Timișoara, Edit. Amarcord, 1998.
25. HOROWITZ, Maryanne Cline, *New Dictionary of the History of Ideas*, Vol. 4, Detroit, Thomson Gale Publishing, 2005.
26. LAMPE, G.W.H. *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford, Clarendon Press, 1961.

27. LIDELL, Henry George, Robert SCOTT, *A Greek-English Lexicon*, Ninth Edition, Oxford, Clarendon Press, 1996.

LUCRĂRI ȘI VOLUME

28. ADLURI, Vishwa, *Parmenides, Plato and Mortal Philosophy: Return From Transcendence*, London, Continuum Publishing Group, 2011.

29. AHBEL-RAPPE, Sara, Rachana KAMTEKAR, *A Companion to Socrates*, Oxford, Blackwell Publishing, 2006.

30. BRADSHAW, David, *Aristotle East and West. Metaphysics and the Division of Christendom*, Cambridge – New York, Cambridge University Press, 2004.

31. BRICKHOUSE, Thomas C., Nicholas D. SMITH, *Socratic Moral Psychology*, Cambridge, Cambridge University Press, 2010.

32. BROUWER, René, *The Stoic Sage: The Early Stoic on Wisdom, Sagehood and Socrates*, New York, Cambridge University Press, 2014.

33. BRUN, Jean, *Neoplatonismul*, traducere de Cătălina Anghelina, București, Edit. Teora, 2000.

34. BRYANT, Joseph M., *Moral Codes and Social Structure in Ancient Greece: a Sociology of Greek Ethics from Homer to the Epicureans and Stoics*, Albany, Published by State University of New York, 1996.

35. BURKET, Walter, *Lore and Science in Ancient Pythagoreanism*, Cambridge Mess., 1972.

36. CAMPENHAUSEN, Hans von, *Părinții greci ai Bisericii*, traducere din germană de Maria Magdalena Angheliescu, București, Edit. Humanitas, 2005.

37. CHADWICK, Henry *Răsăritul și Apusul: o istorie a scindării creștinătății*, Trad. din lb. engleză de Irina Bazon, Edit. Doxologia, Iași, 2016.

38. CHADWICK, Henry, *Early Christian Thought and The Classical Tradition: Studies in Justin, Clement and Origen*, Reprinted, Oxford, Oxford University Press, 2002.
39. CHAPPELL, Timothy, *Knowing What to do: Imagination, Virtue and Platonism in Ethics*, Oxford, Oxford University Press, 2014.
40. CHITWOOD, Ava, *Death by Philosophy: the Biographical Tradition in The Life and Death of The Archaic Philosophers Empedocles, Heraclitus and Democritus*, University of Michigan Press, 2004.
41. COAKLEY, Sarah, *Religia și trupul*, traducere de Dan Șerban Sava, București, Edit. Univers, 2003.
42. COLUMBA, Stewart O.S.B., „*Working the Earth of the Heart*”: *The Messalian Controversy in History, Texts and Language to AD 431*, New York, Oxford University Press, 1991.
43. COOPER, John M., *Pursuits of Wisdom: Six Ways of Life in Ancient Philosophy from Socrates to Plotinus*, Princeton, Princeton University Press, 2012.
44. CORRIGAN, Kevin *Evagrius and Gregory: Mind, Soul and Body in the 4th Century*, Farnham, Ashgate Publishing Limited, 2009.
45. COUPRIE, L. Dirk, *Heaven and Earth in Ancient Greek Cosmology: from Thales to Heraclides Ponticus*, New York, Springer- Verlag Publishing, 2011.
46. D'ORMESSON, Jean, *Ciudată e lumea, până la urmă!*, traducere din limba franceză de Tania Radu, București, Edit. Baroque Books & Arts, 2015.
47. DAMBROWSKI, Daniel A., *Contemporary Athletics and Ancient Greek Ideals*, Chicago, University of Chicago Press, 2009.
48. DANIELÉLOU, Jean, *Scandaleuse vérité*, Paris, Librairie Arthème Fayard, 1961.
49. DE JÁUREGUI Miguel Herrero, *Orphism and Christianity in Late Antiquity*, Sozomena Studies in the Recovery of Ancient Texts, vol.7, Walter De Gruyter, 2010.

50. DOMBROWSKI, Daniel A., *A Platonic Philosophy of Religion: a process perspective*, Albany, State of University of New York, 2005.
51. DUMITRIU, Anton, *Aletheia*, București, Edit. Eminescu, 1984.
52. ELIADE, Mircea, *Arta de a muri*, Ediție îngrijită, selecție de texte și note de Magda Ursache și Petru Ursache, Editura Moldova, Iași, 1993.
53. FERRY, Luc, *Învață să trăiești: tratat de filozofie pentru tânăra generație*, traducere din lb. engleză Cristina Bîzu, București, Edit. Curtea veche, 2007.
54. FLOOD, Gavin *The Ascetic Self. Subjectivity, Memory and Tradition*, Cambridge University Press, 2004.
55. ΦΡΑΓΚΟΥ, Κ. *Μερικά από τα βασικότερα γνωρίσματα της παιδαγωγικής του Μ. Βασιλείου*, Βασιλεία, Θεσσαλονίκη, 1979.
56. GAMBLE, Harry Y., *Book and readers in the Early Christian Church: a history of the christian texts*, New Heaven, Yale University Press, 1995.
57. GERSON, Lloyd P., *God and Greek Philosophy: Studies in the Early History of Natural Theology*, London, Routledge Press, 1990.
58. GERTZ, Sebastian R. P., *Death an Immortality in Late Neoplatonism: Studies on the Ancient Comentarie on Plato's Phaedo*, Brill, Leiden, 2011.
59. GILSON, Etienne, *Dumnezeu și filozofia*, Traducere de Alexandru Moldovan, Târgu Lăpuș, Edit. Galaxia Gutemberg, 2005.
60. GREENSPAN, Daniel, *The Passion of Infinity: Kierkegaard, Aristotle and the Rebirth of Tragedy*, Berlin, Walter de Gruyter Press, 2008.
61. GUTHRIE, W.K.C., *The Sophists*, Cambridge University Press, 1995.
62. HADOT, Pierre, *Ce este filozofia antică*, Traducere de George Bondor și Claudiu Tipuriță, Iași, Edit. Polirom, 1997.
63. HADOT, Pierre, *Exercices spirituels et philosophie antique*, Douzième édition revue et augmentée, Études augustiniennes, Paris, 1987 / *Exerciții spirituale și*

- filozofie antică*, Traducere din limba franceză de Pr. Constantin Jinga, Postfață de Ierom. Agapie Corbu, Arad, Edit. Sfântul Nectarie, 2015.
64. HEGEL, G.W.F. *Prelegeri de istoria filozofiei*, volumul I, Traducere din germană de D.D. Roșca, București, Edit. Academiei Republicii Populare Române, 1963.
65. HEIDEGGER, Martin, *Problemele fundamentale ale fenomenologiei*, Traducere de Bogdan Mincă și Sorin Lavric, București, Edit. Humanitas, 2006.
66. HERMANN, Arnold, *To Think Like God: Pythagoras and Parmenides - The Origins Of Philosophy*, Las Vegas, Parmenides Publishing, 2004.
67. ΧΡΗΣΤΟΥ, Παναγιωτίς, *Ο υπαρκτικός διάλογος κατά τους θεολόγους της Καππαδοκίας*, „Α.Π.Θ.” Θεσσαλονίκη, 1961.
68. HUFFMAN, Carl A., *Archytas of Tarentum: Pythagorean, Philosopher and Mathematician King*, Cambridge, 2005.
69. INWOOD, Brad, *Reading Seneca: Stoic Philosophy at Rome*, New York, Oxford University Press, 2005.
70. JAEGER, Werner, *Paideia: The Ideal Greek Culture, Vol. II: In search of The Divine Centre*, translated from the german manuscris by Gilbert Highet, Oxford, Basil Blackwell Publishing, 1947.
71. KAHN, Charles H., *The Art and Thought of Heraclitus*, An edition of the fragments with translation and commentary, Cambridge, Cambridge Univerity Press, 2001.
72. KIERKEGAARD, Søren, *Oeuvres complètes, Vingt et un articles, L'Instant*, Tome XIX, Traduction par Paul Henri Tisseau, Editeur l'Orante, 1982.
73. KONSTAN David, *A Life Worthy of the Gods: The Materialist Psychology of Epicurus*, Parmenides Publishing, 2008.
74. LANE, Belden C., *The Solace of Fierce Landscapes: Exploring Desert and Mountain Spirituality*, Oxford and New York, Oxford University Press, 1998.

75. LIICEANU, Gabriel, *Dialoguri de duminică: o introducere în categoriile vieții*, București, Edit. Humanitas, 2015.
76. LONG, Alexander G. (ed.), *Plato and the Stoics*, New York, Cambridge University Press, 2013.
77. MOSS, Jessica, *Aristotle on the apparent good: perception, phantasia, thought and desire*, Oxford, Oxford University Press, 2012.
78. NEHAMAS, Alexander, *The Art of Living: Socratic Reflections from Plato to Foucault*, Berkeley, University of California Press, 2000.
79. OSBORNE, Catherine, *Presocratic Philosophy: a Very Short Introduction*, Oxford University Press, 2004.
80. PETCU, Pr. Dr. Liviu *Îndumnezeirea omului după învățătura Sfântului Grigorie de Nyssa*, Sibiu, Edit. „Astra Museum” 2013.
81. PLANINC Zdravko (edt.), *Politics, Philosophy, Writing: Plato's Art of Caring for Souls*, Columbia, University of Missouri Press, 2001.
82. RAMFOS, Stelios, *Like a pelikan in the wilderness*, Brookline, Holy Cross Orthodox Press, 2000.
83. REALE, Giovanni, *A History of Ancient Philosophy II: Plato and Aristotle*, Edited and translated by John R. Catan, New York, Albany State University of New York Press, 1990.
84. RUSSELL, Norman, *Învățătura despre îndumnezeire în tradiția patristică greacă*, Traducere din limba engleză de Dragoș Dâscă, Iași, Edit. Doxologia, 2015.
85. SHIELDS, Christopher, *Aristotle*, New York, Routledge Taylor & Francis Group, 2007.
86. SORABJI, Richard, *Emotion And Peace of Mind: From Stoic Agitation to Christian Temptation*, Oxford, Oxford University Press, 2000.
87. STĂNILOAE, Pr. Prof. Dr. Dumitru *Sensul ascezei monahale*, Alba Iulia, Edit. Reîntregirea, 2005.

88. ΤΑΤΑΚΗΣ, Βασίλειος, *Η περί ανθρώπου διδασκαλία των Πατέρων*, Θεσσαλονίκη, 1963.
89. THILGHER, Adriano, *Viața și nemurirea în viziunea greacă*, Traducere de Petru Creția, București, Edit. Univers Enciclopedic, 1995.
90. THUNBERG, Lars, *Antropologia teologică a Sfântului Maxim Mărturisitorul: microcosmos și mediator*, traducere din lb. engleză de Anca Popescu, București, Edit. Sophia, 2005.
91. ΤΣΑΤΣΟΥΣ, Κωνσταντίνου, *Ἡ κοινωνική φιλοσοφία τῶν ἀρχαίων ἐλλήνων*, Β' έκδοση βιβλιοπωλεῖον τῆς, „Ἐστίας” Ι.Δ. Κολλάρου ΑΕ., 1970.
92. UŽDAVINYS, Algis, *Orpheus and the Roots of Platonism*, The Matheson Trust, 2011.
93. VLASTOS, Gregory, Daniel W. GRAHAM, *Studies in Greek Philosophy*, vol. I, Princeton, Princeton University Press, 1996.
94. ZILIOLI, Ugo (ed.), *From the Socratics to the Socratic Schools: Classical Ethics, Metaphysics, and Epistemology*, Routledge Publshed, New York, 2015.